

протоієрей Андрій Шиманович,
кандидат філософських наук (PhD)
для сайту БФ «Академічна ініціатива»
www.academic-initiative.org.ua

Заклик Пантеліса Калаїцидіса до створення нової православної еклезіології епохи глобалізації

2013 року у «Свято-Володимирському богословському щоквартальнику» побачила світ стаття видатного грецького богослова, директора Волоської академії богословських студій, д-ра Пантеліса Калаїцидіса. Текст має розлогу та інтригуючу назву – «Еклезіологія і глобалізація: У пошуках еклезіологічної парадигми в епоху глобалізації (після попередніх парадигм локального, імперського та національного)».¹

Основний намір автора статті – закликати дослідників до виходу за межі традиційного для Православ'я імперського мислення про сутність Церкви або модерної націоналістичної парадигми, запропонувавши принципово нові підходи до самоусвідомлення Церкви на тлі глобалізаційних тенденцій початку ХХІ ст. Зasadничою відправною точкою для д-ра Калаїцидіса слугує стаття о. Олександра Шмемана 1979 р.,² де аналізуються три еклезіологічні моделі:

1. *Помісна*, де вирішальною була горизонтальна єдність перших спільнот у християнській вірі та житті, на кшталт відносин у Святій Трійці, тобто без виразного ієрархічного юрисдикційного підпорядкування.
2. *Імперська*, в якій визначальною є саме юрисдикційна орієнтація на великі християнські центри, а також відома концепція *симфонії* між Церквою та імперською владою в межах християнського світу.
3. *Національна*, що виникла внаслідок стадійного розпаду Візантійської імперії на національні держави із вбиранням в себе панівних ідей Просвітництва. Базовим поняттям в цій моделі є *автокефалія* тієї чи тієї національної Церкви як неусувний супутник незалежної, постімперської держави, як релігійне

¹ Pantelis Kalaitzidis, "Ecclesiology and Globalization: In Search of an Ecclesiological Paradigm in the Era of Globalization (After the Previous Paradigms of the Local, Imperial, and National)," *St Vladimir's Theological Quarterly* 57:3-4 (2013): 479–501.

² Alexander Schmemmann, "A Meaningful Storm," in *Church, World, Mission: Reflections on Orthodoxy In the West* (Crestwood, NY: SVS Press, 1979), 85–116.

вираження національної ідентичності. Тут Шмеман виважений і поміркований: він ані таврує цей рівень церковної самосвідомості як однозначно негативний або чужорідний для «автентичної» еклезіології, ані оспівує цей рівень як нібито досконале самовираження Церкви.

Далі Калаїцидіс переходить до сутнісного викладу власних міркувань, котрі полягають у тому, що після 1970-х років перед православною еклезіологією постає безпрецедентний виклик – глобалізаційні процеси, передовсім властиві мультикультурним суспільствам із релігійним розмаїттям. Тут доречно дозволити висловитися самому автору статті. У розлогій та вичерпній цитаті Калаїцидіс майстерно відтворює основні характерні ознаки доглибних змін:

«Поява і закріплення різних форм інакшості (національної, расової, релігійної, ідеологічної, соціальної, вікової тощо) в житті людей і суспільств призвели до втрати гомогенізованих соціальних та релігійних просторів, а також до радикальної трансформації традиційних, закритих суспільств. Парадоксальне постмодерне співіснування або “взаємопроникнення” інакшості та ідентичності, локального та універсального у поєднанні з економічним розвитком, інформаційною революцією, різкими геополітичними змінами та пов’язаними з ними переміщеннями населення спричинили радикальні трансформації та змішання населення і культур».³

У наступних розмислах Калаїцидіс, ремствуєчи на занадто ностальгічну ментальність православних мислителів і їхню ідеалізацію минулих моделей, пропонує декілька своїх ідей для майбутньої цілісної постнаціональної православної еклезіології. Однією з ключових спонук до невідкладного здійснення цієї роботи Калаїцидіс вважає застарілість, протиприродність та невідповідність сучасній політичній ситуації штучного поєднання імперської та національної еклезіологічних моделей.

Насамперед грецький богослов нагадує, що Церква – sacramентальна есхатологічна реальність, яка вивисується над будь-якими національними, расовими, соціально-політичними, біологічними та іншими поцейбічними розділеннями. Християнська

³ Kalaitzidis, “Ecclesiology and Globalization”, 488.

ідентичність передбачає послуговування вищими оціночними критеріями, ніж патріотизм, расова згуртованість або класова солідарність. Досвід небесного громадянства до певної міри знецінює більшість невиправдано абсолютизованих цьогосвітніх категорій. Кажучи узагальнено, очевидне перебування Церкви в кордонах людської історії жодним чином не обмежує її повноту цими кордонами, а тому й не передбачає первинність історичних категорій для повного адекватного розуміння Церквою самої себе.

На основі цих роздумів Калаїцидіс ставить перед собою питання, котре багатьом видаватиметься ледь не революційним: якщо есхатологічна наднаціональна реальність Церкви вже увірвалася в історію, то чи цей факт не підважує концепцію національної автокефалії та похідний від неї сучасний структурний поділ Православної Церкви? І от для надання відповіді на це питання, він згадує засадничі канонічні норми, що стосуються цієї теми – 17-те правило Четвертого Вселенського Собору, 38-ме правило Трулльського (П'ято-шостого) Собору та відому тезу свт. Фотія Константинопольського (†896) про те, що «Церква зазвичай слідує за змінами політичного устрою». Позиція самого Калаїцидіса в цьому контексті цікава тим, що для нього зазначені канонічні положення містять «насіння того, що можна вважати ранньою формою контекстуальності».⁴ Себто настанови, випрацювані древніми соборними Отцями, для грецького теолога є захоотою до такої ж творчої богословської рефлексії з боку сучасних мислителів, але з урахуванням таких реалій як Європейський Союз, БРІКС, ОДКБ, АС (Африканський союз) та інші вже наднаціональні, але ще не імперські політичні союзи наших днів.

На останніх сторінках своєї статті Калаїцидіс торкається таких питань: (1) ідеологізація та інструменталізація православ'я в епоху формування національних ідентичностей європейських країн; (2) необхідність не «канонізувати», а остаточно подолати фазу фанатичної націоналістичної незрілості, притаманну модерній історії Помісних Церков; (3) важливість глибоко обміркувати всі переваги та недоліки інтеграції православних країн у спільноту ЄС; (4) розбіжність між двома тенденціями – безперервним попитом на національну автокефалію та постійною активізацією глобалізаційних тенденцій з утворенням наднаціональних структур; (5) актуальність запиту на розтотожнення ідеї автокефалії із незалежною національною державою,

⁴ Kalaitzidis, "Ecclesiology and Globalization", 495.

натомість ця ідея повинна трактуватися як частина моделі ранньої Церкви, себто в будь-якій дискусії про автокефалію слід послуговуватися не *етнічно-націоналістичною*, а винятково *еклезіологічною* аргументацією; (б) роль Вселенського Патріархату як церковного центру з унікальною історією впродовж майже двох тисячоліть, але «лише за умови, звісно, що в діях і словах його представників – особливо в “діаспорі” – пріоритет надається вселенському, а не грецькому, і що світський національний або расовий еллінізм поступиться місцем еллінізму християнському, еллінізму Євангелія, Соборів, Отців і богослужіння».⁵

Зрештою, запропонуємо читачеві цього огляду низку авторських міркувань та декілька вагомих дотичних питань.

По-перше, безумовно, слід віддати належне інтелектуальній чесності та самокритичності д-ра Калаїцидіса в оцінці надміру ретроспективного мислення в сучасному православному богослов'ї. Постійне обернення до історичних реалій подеколи дійсно витісняє креативність думки з текстів сучасних православних теологів. Сприймаючи минулий досвід Церкви в якості абсолютного інтелектуального капіталу ми нерідко самі ставимо перед собою зайві перепони, зменшуючи шанси на яскраве й релевантне мислення в контексті актуальних викликів сьогодення.

По-друге, розглянута стаття П. Калаїцидіса не містить глибоко відрефлексованої, чітко структурованої та повністю завершеної еклесіологічної моделі доби глобалізації. Фактично грецький богослов лише *ставить питання* про потребу в її формуванні. З усього випливає, що статтю радше варто трактувати як підготовчий теоретично-методологічний текст. Разом з тим у розглянутій статті автор усе-таки пропонує перші власні ескізи, начерки для майбутнього перетворення їх на цілісну еклесіологічну картину.

По-третє, якщо імперський або навіть модерний періоди це насправду ваговиті пласти православної культури, багатовікові сегменти в історії Церкви, над осмисленням яких працювали покоління православних мислителів і святих, то чи доцільно, чи вартує зусиль будувати концептуальне богослов'я проти, наприклад, постмодерністського проекту, котрий не проіснував і п'ятдесяти років, а у філософському світі наразі багатьма вважається вже остаточно закритим? Чи варто

⁵ Kalaitzidis, “Ecclesiology and Globalization”, 501.

оголошувати загальноцерковну інтелектуальну «мобілізацію» заради кожної хай навіть дійсно амбітної соціально-політичної теорії або захопливої системи умоглядних ідей?

Четвертий і останній пункт дещо подібний до третього, але пролягає не стільки у філософській, скільки в соціально-політичній площині. В контексті наведених у статті розмислів Калаїцидіса, а також на тлі тих стрімких змін, що відбулися в світі за останні 12 років, мимоволі виникає внутрішня дискусія стосовно доцільності конструювання того вчення, що його так палко обстоює теолог у своїй розвідці 2013 р. За останні роки світ зазнав настільки суттєвих і непередбачуваних трансформацій, що відгомін від них, судячи з усього, буде гучним і тривалим. Вихід 2016–2017 рр. (процес виходу Великобританії з Європейського Союзу); фіаско донедавна здавалося б повсюдної і непереможної ліволіберальної неомарксистської ідеології; щодалі більш рельєфний «правоконсервативний зсув» у європейській політиці з тенденцією до максимальної самоізоляції у своїх національних домівках тих країн, де до влади потрапили політики з правими ідеологічними поглядами – всі ці та інші події порушують нові й неочікувані питання, на тлі яких глобалізаційна проблематика вже сприймається як дещо застаріла програма нехай з нещодавнього, але все-таки минулого, органічно знята з порядку денного самим плином історії.

Ми живемо у швидко змінюваному світі, тому в 2025 р. більш релевантним видається говорити не про церковне осмислення епохи глобалізації, а радше про *пост-* або *антиглобалізаційні* процеси і в Європі, і в США, не кажучи вже про решту регіонів планети. Ці рядки автор тексту пише 20 січня 2025 р., в день інавгурації новообраного Дональда Трампа, 47-го Президента США. І політична інтуїція автора ненав'язливо нашіптує, що невдовзі ми спостерігатимемо новий вир несамовитих подій та зрушень і, відповідно, матимемо нові імпульси для активізації наших богословських пошуків у нових напрямках.

Насамкінець, хотілося би порадити допитливому православному читачеві книгу професора Фордемського університету Арістотеля Папаніколау «Містичне як політичне»,⁶ яка декілька років тому вийшла друком у видавництві «Дух і літера». Цінність цієї фундаментальної розвідки полягає в тому, що її автор, беручи за основу

⁶ Арістотель Папаніколау, *Мистическое как политическое. Демократия и не-радикальная ортодоксия* (Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021).

аскетичну християнську ідею *обоження*, небезрезультатно намагається підсумувати всі найкращі спроби православного богословствування в царині політичного, а також осмислює досвід перебування Православної Церкви в донині незвіданому для неї контексті ліберально-демократичних країн Західного світу.